

ЗАХИСТ ПРОМОЦІЙНОЇ ПРАЦІ КИРИЛА КОРШАКА “ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАРОДКИ
ОБМІНУ В ПЕРВІСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ НА УКРАЇНІ” У КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ
ДИСКУСІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1930-х рр.

Період 1920-х – початку 1930-х рр. на теренах УСРР¹ у вітчизняній історії позначився розквітом національної науки. Політичний курс коренізації (українізації) сприяв розквіту краєзнавчого руху, в рамках якого зріс інтерес до археологічних досліджень регіонів. У перші післяреволюційні роки були реорганізовані або утворені нові науково-дослідні інституції – установи при Всеукраїнській академії наук (ВУАН), вищих навчальних закладах, музеї, науково-дослідні кафедри тощо, які зосередили у своїх стінах більшість т. зв. сформованих дослідників старшого покоління і разом із тим покликали до життя проблему нестачі нових

Рис. 1. Кирило Коршак (1897–1937)
Fig. 1. Kyrylo Korshak (1897–1937)

наукових кадрів. Підготовка і підвищення кваліфікації кадрів здійснювалась у формі гуртків, семінарів, аспірантури. Майбутніх археологів готувала низка установ: Український науково-дослідний інститут матеріальної культури (Харків), археологічна секція науково-дослідної кафедри географії та антропології (Харків), науково-дослідна кафедра геології (Харків), а також кілька музеїв історичного профілю, зокрема Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка (ВІМ), серед аспірантів якого був Кирило Юхимович Коршак (рис. 1).

У вітчизняній історіографії існує кілька праць, присвячених питанням підготовки археологічних кадрів в УСРР [Маньковська, 2000; Юркова, 2010; Яненко, Тарнавська, 2012]. Одночасно увагу дослідників привертала аспірантська підготовка окремих вчених радянської України та захист промоційних праць. Зокрема, Н. Студенець залучила до наукового обігу тези виступу на захисті та уривки промоційної роботи аспірантки Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства при Вищому (з 1926 р. – Київському) інституті народної освіти та Лаврського музею культури та побуту Марії Новицької “Гантарські майстерні на Україні середини XVIII ст. Ігуменя Елена” [Студенець, 2005; Новицька, 2005; Уривок..., 2005], матеріали захисту промоційної роботи Сильвестра Магури – аспіранта ВІМ – “Обробка кістки та рогу у слов’ян Київської землі за

часів раннього феодалізму (княжих часів)” введені до наукового обігу Н. Німенко [Німенко, 2005]. Низка розвідок безпосередньо присвячена постаті К. Коршака, його літературній [Поліщук, 1997; Лисенко, 2002], археологічній [Відейко, 2004] діяльності, трагічній долі [Михайленко, Лошицький, 1997; Лисенко, 2008; Білокінь, 2013, с. 474–475]. Проте й досі здебільшого невідомими науковому загалу залишаються матеріали захисту промоційної роботи

¹ Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР) була проголошена 10 березня 1919 р., з 1937 р. за новою конституцією отримала назву Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР).

К. Коршака, що збереглися в особовій справі дослідника в ЦДАВО України [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/1–2].

Кирило Юхимович Коршак народився 29 квітня (12 травня) 1897 р. у с. Дирдин Хутір на Шевченківщині (нині Городищенський р-н Черкаської обл.). У своїй автобіографії він зазначав: *“Батьки мої мали 1 ½ десятини землі, а сім'я була велика. Через те всі, хто тільки був у сім'ї здатний до праці, мусив іти на заробітки. Ходив і я – спочатку в економію, а потім на цукроварню. Робота траплялась поденна і сезонна – тільки влітку”* [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/1, арк. 6].

Майбутній археолог і поет вчився спочатку у місцевій приходській школі, згодом перейшов до 2-х класової школи у Городищі, яку відвідував взимку. У 1913 р. вступив до Черкаської учительської семінарії, де з різних причин (хвороба, реформа семінарії) пробув 6 років. По закінченні семінарії у 1919 р. К.Ю. Коршак одержав посаду вчителя початкової школи у с. Млієві (нині Городищенський р-н), протягом 1919–1922 рр. вчителював у рідному селі Дирдин Хутір, у 1922–1925 рр. – у с. Балаклея (нині

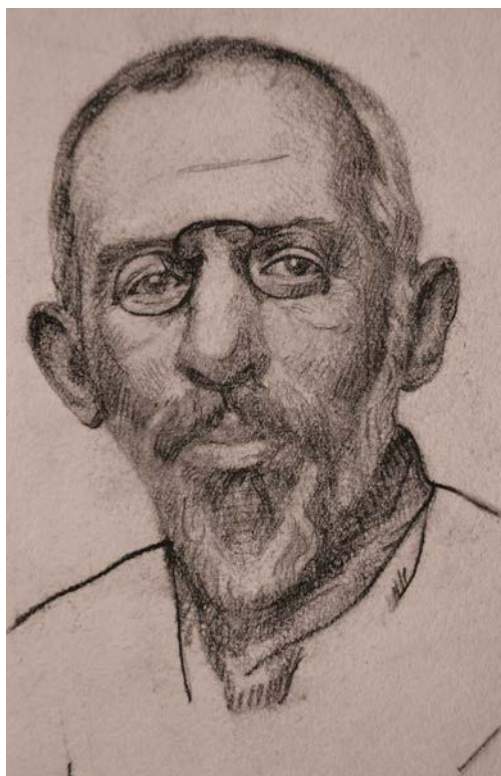

Рис. 2. Василь Данилевич (1872–1936)
Fig. 2. Vasyl Danylevych (1872–1936)

Рис. 3. Валерія Козловська (1889–1956)
Fig. 3. Valeria Kozlovskaya (1889–1956)

Смілянський р-н Черкаської обл.). Під час учителювання брав активну участь у громадській роботі: був профделегатом, членом районного комітету спілки “РОБОС”, працював у робітничому клубі тощо [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/1, арк. 6–6 зв.].

У 1925 р. К. Коршак вступив до Київського інституту народної освіти (КІНО) на історичний підвідділ суспільствознавчого відділу факультету Профосвіти, який закінчив у 1929 р. Протягом навчання в інституті працював над питаннями “з передісторичної археології” під безпосереднім керівництвом Василя Данилевича (рис. 2). У 1927–1929 рр. працював у Семінарі підвищеного типу з первісної культури при КІНО, де підготував і доповів, зокрема, реферати на тему *“Кам’яне знаряддя Кирилівської палеолітичної стації в м. Києві”* і *“Кам’яні матеріали з передісторичної стації коло с. Заболотів”* [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/1, арк. 9]. Під час навчання в інституті проходив навчальну практику та брав участь у роботі семінару з археології при ВІМ [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/1, арк. 8]. Окрім студіювання власне історичних дисциплін, К. Коршак став слухачем літературного семінару

підвищеного типу та членом правління Гуртка культури українського слова (ГУКУС), котрими керував Микола Зеров; опублікував кілька поетичних збірок під псевдонімом О. Лан: “*Отави косять*” (1928), “*Назустріч сонцю*”, “*Долоні площ*” (1930) [Поліщук, 1997, с. 5–6].

Рис. 4. Микола Макаренко (1877–1938)
Fig. 4. Mykola Makarenko (1877–1938)

26 серпня 1929 р. К. Коршак подав заяву до Уповноваженого Укрнауки в м. Києві з проханням зарахувати його до складу аспірантів ВІМ [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/1, арк. 1]. Восени того ж року розпочав навчання в аспірантурі зазначеної установи під керівництвом Валерії Козловської² (рис. 3), а з 1 січня 1932 р. його переведено постановою Сектору науки Наркомату освіти до аспірантури Археологічного музею ВУАН³. Під час навчання в аспірантурі К. Коршак продовжив працювати у семінарі з української археології при ВІМ (керівник В. Козловська), відвідував семінар з історичного матеріалізму при домі наукових робітників та семінар з геології (керівник академік В. Різниченко⁴). У рамках аспірантської підготовки вивчав такі дисципліни: археологія України, загальна археологія, геологія, антропологія, діалектичний та історичний матеріалізм, етнографія, музеєзнавство, французька мова, методика розкопів. Брав участь у розкопках під керівництвом В. Козловської, у археологічній експедиції у Донецькій обл. під керівництвом М. Макаренка⁵ (рис. 4), у розкопках на горі Киселівці під керівництвом С. Магури⁶ (рис. 5),

проводив самостійні археологічні розвідки на Конотопщині за дорученням того ж музею. Протягом свого аспірантського стажу уклав перший проект схеми Археологічного музею ВУАН, експозиції “*відділу передкласового суспільства*”. У науково-дослідній роботі К. Коршак зосередив свої інтереси на вивченні “*формації передкласового суспільства*” [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/2, арк. 3–4]. У 1931 р. обраний дійсним членом ВУАК до секції передкласового суспільства [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 429, арк. 2].

Наприкінці 1932 р. К. Коршак захистив промоційну роботу на тему “*До питання про зародки обміну в первісному суспільстві на Україні*”. З 12 лютого 1933 р. постановою президії ВУАН він призначений на посаду наукового співробітника Секції, а згодом Інституту історії матеріальної культури ВУАН [НА ІА НАНУ, ф. 13, спр. 13]. Дослідник брав участь у роботі Трипільської експедиції ПМК (1934–1937), зокрема у розкопках поселень трипільської культури біля с. Халеп’я (Коломийщина-І) та Володимирівка на Черкащині, у 1935 р. долучився до експедиції з вивчення курганів в околицях м. Нікополь під керівництвом Леоніда Дмитрова [Відейко, 2004].

² Валерія Євгенівна Козловська (1889–1956) – український археолог, музейний діяч [Латуха, 1994; Ляшко, 2004; Павлова, 2007].

³ у зв’язку із реорганізацією ВІМ та утворенням Археологічного музею ВУАН на базі колекцій археологічного відділу ВІМ і археологічного музею КІНО.

⁴ Володимир Васильович Різниченко (1870–1932) – український вчений у галузі четвертинної геології, геоморфології, тектоніки, гляціології, географії, один із перших керівників Українського відділення Геологічного комітету, директор Інституту геологічних наук (1930–1932) [Різниченко..., 1983; Різниченко..., 1986].

⁵ Микола Омелянович Макаренко (1877–1938) – проф., український археолог, мистецтвознавець, музеєзнавець, художник [Макаренко, 2006; Німенко, 2002].

⁶ Сильвестр Сильвестрович Магура (1897–1938) – український археолог, науковий співробітник ВІМ, Археологічного музею ВУАН [Німенко, 2005; Шовкопляс, 1992; Юренко, 2005].

15 липня 1937 р. К. Коршак надіслав прохання до Кваліфікаційної комісії історичного факультету Ленінградського державного університету організувати захист його дисертації на тему *“Скотарство епохи енеоліту та бронзи у Подніпров’ї”* [НА ІА НАНУ, ф. 13, спр. 13].

6 листопада 1937 р. К. Коршака було заарештовано Управлінням державної безпеки НКВС УРСР на підставі звинувачення за ст. 54-8, 54-11 КК УРСР *“як активного учасника української націоналістичної організації, що стояла на терористичних позиціях”*. Археолог-поет розстріляний 22 грудня 1937 р. Реабілітований *“за відсутністю складу злочину”* 22 грудня 1960 р. [Михайленко, Лошицький, 1997].

Захист промоційної праці К. Коршака *“До питання про зародки обміну в первісному суспільстві на Україні”* відбувся на засіданні *“Прилюдних зборів ВУАК разом з Археологічним музеєм ВУАН”* 28 грудня 1932 р. о 6 годині вечора у Києві в приміщенні ВУАН (вул. Короленка, 54, зала Антоновича⁷) [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/2, арк. 13]. На засіданні був 21 присутній, із них дійсних членів ВУАК – 7, наукових співробітників ВУАН – 6. Головував заступник голови ВУАК Ф. Козубовський⁸ (рис. 6), за секретаря був вчений секретар ВУАК П. Курінний⁹ (рис. 7).

У вступному слові відповідно до регламенту Ф. Козубовський зазначив про ухвалу ЦВК СРСР про вищу школу і про ті вимоги, які висуває Наркомат освіти до аспірантів, що закінчують свій стаж, а також визначив порядок, за яким проходитиме обговорення самої доповіді: виступ наукового керівника, доповідь здобувача, виступи офіційних опонентів, дискусія, відповіді здобувача на зауваження, обговорення і затвердження резолюції засідання. Після цього слово було надане т. в. о. керівника Археологічного музею В. Козловській для характеристики наукової підготовки К. Коршака [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/2, арк. 1].

Після виступу В. Козловської К. Коршак доповів тези промоційної роботи:

“1. Буржуазні археологи здебільшого визнають, що певні культурні явища зароджуються лише один раз і лише в одному місці, звідки [чому] вже й розходяться на ширшу територію головно в процесі переселення рас племен і народів.

2. При тому визнають існування вищих, здатних до культурного розвитку, й нижчих, засуджених на застій, рас. За основний чинник історичного розвитку чи занепаду зважають здебільшого географічне оточення (ландшафт, підсоння, зрошення тощо).

Рис. 5 Сильвестр Магура (1897–1937)
Fig. 5. Sylvestr Magura (1897–1937)

⁷ Нині будинок Президії Національної академії наук України (вул. Володимирська, 54, квартал між бульв. Т. Шевченка та вул. Б. Хмельницького).

⁸ Федір Андрійович Козубовський (1895–1938) – український археолог, музейний діяч [Маньковська, 1998; Шовкопляс, 1975; Юркова, 2003].

⁹ Петро Петрович Курінний (1894–1972) – український археолог, музейний діяч, директор Всеукраїнського музейного городка (1926–1933) [Пекарська, 2009; Кот, 2005; Горохівський, 2012].

3. Вже й у таборі буржуазних дослідників лунають голоси протесту проти цих методологічних побудов. Проте розгорнуту критику буржуазної методології ми знаходимо лише в радянській науковій літературі.

4. Чималу критичну роботу проробили яфетидологи¹⁰. Заперечуючи теорію міграцій як основний спосіб пояснити розповсюдження культурних здобутків на землі, яфетидологія між іншим, як один із чинників цього розповсюдження вказує на обмін (торгівлю), проте цієї думки ширше не розвиває.

5. Вивчення обміну могло б дати матеріал для з'ясування не лише деяких моментів у розповсюдженні культурних явищ, але також і в історії суспільства взагалі.

6. "Форма виміни продуктів відповідає формі виробництва" (Маркс) "отже обмін має свою історію" (Маркс).

7. Обмін виникає на основі розподілу праці на периферії громад у пунктах, де вони зближуються поміж собою.

8. Найдавніші явища, що їх можна б зв'язувати з міновими зносинами стосуються самого початку родового ладу – найпізніших стадій т. зв. грошового палеоліту.

9. На Україні сліди мінових зносин помітно виступають за розвинутого родового ладу – т. зв. неоліті та енеоліті. За цієї доби можна встановити на терені України кілька районів, що були зв'язані поміж собою міновими зносинами, а саме: середня Харківщина – Наддніпрянщина, Надпоріжжя – Київщина, Київщина – Овруччина, Київщина – Наддністрянщина та Наддунайщина.

10. Оскільки можна гадати на підставі археологічних та етнографічних даних, на початкових стадіях розвитку у виміну йшли такі речі: витвори місцевої природи, сировина для вироблення знаряддя, готове знаряддя праці та зброя, різноманітні побутові речі тощо.

11. За шляхи сполучення для громад, що виступали поміж собою в обмін, правили напевне річки, хоча не виключена можливість існування й інших шляхів сполучення.

12. Обмін розвинувся мабуть не з грабунку і війни, як гадають більшість буржуазних дослідників, а напевно з обміну подарунками.

13. Навряд чи можна за найдавнішу форму обміну вважати т. зв. "німий торг". Посередниками поміж громадами були напевно родові старшини та інші особи, що й одержували вимінювані речі з рук до рук.

14. Одначе це аж ніяк не свідчить про існування вже за тих часів обміну поміж окремими виробниками. Приватний обмін постає з часу виникнення приватної власності. Так само лише з того часу можна говорити про "розвинуту форму обміну – торгівлю" (Маркс) [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/2, арк. 5–6; ІР НБУВ, ф. XXIX, спр. 1822].

Після доповіді К. Коршака із промовою виступив офіційний опонент Ф. Козубовський.

Рис. 6. Федір Козубовський (1895–1938)
Fig. 6. Fedir Kozubovskiy (1895–1938)

¹⁰ Яфетидологія (яфетична теорія, нове вчення про мову, маррізм) – напрям у мовознавстві, створений Миколою Марром. Його головними тезами були класовий характер мови, розвиток усіх мов світу в єдиному глотогонічному процесі зі спільних чотирьох першоелементів через спільні для всіх мов стадії, в яких структура мови, як він твердив, віддзеркалює класову структуру суспільства. Яфетична теорія заперечувала мовні родини, прамови й генетичні зв'язки мов, а зміни в мові розглядала як наслідок схрещення мов [Алпатов, 1993].

Рис. 7. Петро Курінний (1894–1972)

Fig. 7. Petro Kurinnyj (1894–1972)

“Про зародки обміну в первісному суспільстві ми не багаті на спеціальну літературу. Цілий ряд дослідників, приділяючи цьому питанню більшу чи меншу увагу, не спиняється на ньому так ґрунтовно, щоб дати достатньо задовільну монографію. Матеріали про первісне суспільство та зародки обміну в ньому у нас взагалі уявляють неупорядковане теоретично-наукове господарство.

Розкиданість матеріалу по різних фахових виданнях, особливо по закордонних, де найґрунтовніше студіювали матеріали про зародки обміну, значною мірою утруднює спроби широкого використання його. Тому треба відзначити як позитивне явище спробу Коршака дати зведену розвідку, присвячену конкретному питанню – про зародки обміну в первісному суспільстві на Україні. Свої обґрунтування автор спирає на конкретний археологічний матеріал, що йому був приступний безпосередньо в найбільших на Україні фондах – у Київських музеях та найновіших опублікованих матеріалах археологів України.

Стаючи твердо на ґрунт марксівської матеріалістичної методології, пориваючи з старими буржуазними традиціями в дослідженні матеріальних

джерел історії, як про це зазначає автор у ступній частині своєї роботи, він починає вступ розгортанням критичного огляду існуючих методологічних напрямків в дослідках з історії матеріальної культури. Використавши для цього досить широко періодичну та монографічну літературу, посилаючись на свої студії з літератури закордонної, Коршак цілком задовільно справився з цим завданням. Його виступ і перехід до поставленого в темі питання можна вважати за цілком задовільні.

Аналізу широко вживаної формально-типологічної методи за Городцовим¹¹, яку на сьогодні багато археологів вважає за квінтесенцію, найвищий щабель методологічних досягнень сучасної буржуазної наукової думки, Коршак подав досить повно й вичерпно.

Але подаючи цю аналізу, автор не подає критичної оцінки методології дослідження того українського матеріалу, на який в основному мають спиратися його висновки. Тим самим, не сприймаючи критично джерел для своєї розвідки, автор потрапляє в полон до тих, від кого він на початку так рішуче відмовлявся, бо

“... Матеріалістична метода обертається на свою протилежність, коли нею користуватися не як керівною ниткою при історичному дослідженні, а як готовим шаблоном, за яким крають та перекрають історичні факти” (Енгельс, Літератур. насл.)

Посилаючись на опубліковані звідомлення дослідників України, Коршак доходить в цілому ряді місць до недостатньо доведених, хистких висновків. Так, наприклад, на основі типологічних ознак т. зв. овруцьких, древлянських форм кам'яного знаряддя він намагається ствердити факт їх пересування на схід в процесі обміну. Правда, в другому місці замість форми знаряддя, що ніяк неможливо вважати за властиву одній певній народній групі, він вводить елементи визначення знаряддя праці за матеріалом, що з нього вироблювали знаряддя на місці даних знаходив гірських порід або крем'яних покладів.

Але ніяк не можна вважати за доведене твердження Бобринського¹² про відсутність покладів кременю в сточищі Дніпра і на тій основі апіорі припускати, що виробили всіх

¹¹ Василь Олексійович Городцов (1860–1945) – видатний російський археолог [Белозерова, Кузьминых, Сафонов, 2011; Кузьминых, Белозерова, 2012].

Наддніпрянських стацій занесено десь з Волині. Крем'яні родовища, найближчі до Смілянських розкопів Бобринського загально відомі на Північному Поділлі (Середнє Побіжжя).

Посилаючись на Городцова та його висновки про ролі надбалтського буришину в обміні з насельниками Середземноморського узбережжя, як і Городцов сам вважає за апіорні, Коршак зазначає, що “за такою ж схемою очевидячки можна будувати техніку дослідження усякого іншого археологічного та етнографічного матеріалу”. На нашу думку, саме і не треба будувати дослідження, бо такий спосіб приводить до механістичних, невірних історичних побудовань і концепцій.

Рис. 8. Віктор Петров (1894–1969)
Fig. 8. Viktor Petrov (1894–1969)

Не можна визнати за вірне твердження авторове, що “як би нам пощастило знайти на Закавказзі обсидіанову типологічну індустрію, то зносини (з Закавказзя?) самі собою були б очевидні”. Це твердження ще раз підкреслює “типологічний” авторів полон.

Не може бути характеристикою марксистських методологічних позицій автора некритичне ставлення до вульгарного емпіризму та еволюціонізму в теоріях проф. В. Данилевича¹³. Професор В. Данилевич (“Археологічна минушина Київщини”) [Данилевич, 1925] з усіх сил намагається довести, як і всякий буржуазний археолог, “спокійність”, еволюційну повільність в розвитку знаряддя та його форм, логічно підпираючи тим самим “незакономірність” інших шляхів розвитку суспільства. Тов. Коршак ці теорії сумлінно ствердив некритичним сприйняттям їх.

Аналогічне сприйняття матеріалу у тов. Коршака можна знайти і в відношенні до інших “авторитетів” України. Некритичне сприйняття у “живих свідків” – українських археологів – найголовніша хиба в роботі Коршака.

Але при тому його робота все ж таки не втрачає своєї актуальності як порушенням цілком нового в нашій спеціальній науковій історичній літературі питання, так і самою спробою розробити матеріал на нових методологічних засадах. Коли автор виправить окремі огріхи роботи, – вона слугуватиме на певну увагу наукових кіл – істориків матеріальної культури. З усією очевидністю виникає потреба видати її в серії наукових видань ВУАК.

Сумлінне ґрунтовне пророблення, студіювання літературного матеріалу поданої роботи, вірна в основному критична аналіза методологічних спрямувань на археологічній ділянці історичного дослідження свідчать про солідну обізнаність і серйозну підготованість тов. Коршака для того, щоб стати на самостійний науково-дослідчий шлях в галузі історії матеріальної культури. Тов. Коршак цілком заслуговує щоб зарахувати його до складу наукових робітників УСРР за фахом історика матеріальної культури” [ЩДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/2, арк. 7–7зв.].

Промову другого офіційного опонента В. Петрова¹⁴ (рис. 8) у зв’язку з його від’їздом із Києва за дорученням ВУАН прочитав П. Курінний.

¹² Олексій Олександрович Бобринський (1852–1927) – російський археолог, політичний і державний діяч [Пошивайло, 2010; Тихонов, 2004; Елесина, 2011].

¹³ Василь Юхимович Данилевич (1872–1936) – український історик, археолог, педагог [Гомоляко, 2013].

¹⁴ Віктор Платонович Петров (1894–1969) – український археолог, історик, мовознавець, етнограф, літературознавець, фольклорист, філософ (філософський псевдонім Віктор Бер), письменник (літературний псевдонім В. Домонтович). У 1920-х рр. працював в Етнографічній комісії УАН, у 1927–1933 рр. був її головою. Співробітник СІМК, пізніше ІМК АН УРСР [Андрєєв, 2012].

“Промоційна робота К. Ю. Коршака “До питання про зародки обміну в первісному суспільстві на Україні” є одна з перших спроб опрацювати й звести накопичений археологічний матеріал у певну й суцільну картину згідно з вченням Маркса-Енгельса про первісне суспільство, точніше згідно з вказівками Маркса-Енгельса про зародки обміну в первісному суспільстві.

Відмежувавшись в першій частині своєї статті від буржуазних теорій, що панували в українській та західноєвропейській археологічній науці і використавши сумлінно і повно українську літературу питання й деяку західну, Коршак подав думки Маркса-Енгельса про зародки торгівлі й розвиток обміну в передкласовому суспільстві. Він використав для цієї частини своєї праці не тільки перший том “Капіталу” Маркса, “Походження родини, приватної власності та держави” Енгельса, але й притяг також “Анти-Дюрінга”, “До критики політичної економії” тощо.

Третя частина – це спроба оглянути археологічний, накопичений досі матеріал, переважно щодо кам’яних ножів, сокир, гончарських виробів тощо, з’ясувавши питання про місце знаходження матеріалів та місце розповсюдження зазначених знарядь і виробів з тим, щоб у наслідок такого розмежування з’ясувати питання про розвиток міжплемінного обміну переважно на вищому ступені доби привласнення готових продуктів природи.

Праця Коршака є спроба застосувати марксо-ленінську методику до археологічного матеріалу, відмежуватися від буржуазної методології і наново розв’язати питання, що їх ставила українська буржуазна археологічна наука. У цьому безперечна заслуга автора. Коршак виявив безперечне вміння критично розбиратися в наявних теоріях, самостійно розробляти матеріал, виявив обізнаність з матеріалом, при цьому він не губиться перед цим матеріалом, а вільно опановує і орієнтується в ньому. Все це доводить, що в особі К. Ю. Коршака ми маємо справді цілком підготованого наукового робітника, що своєю промоційною роботою вдало й успішно завершив свій попередній аспірантський стаж.

А втім, цілком позитивно оцінюючи його дану працю, що свідчить про відповідну солідну підготовку для дальшої наукової діяльності, я мушу зазначити деякі окремі хиби, прогалини й недоліки.

Насамперед, щодо засвоєння науки Маркса, Енгельса, Леніна та коментування місць з класиків марксизму щодо початків обміну в первісному суспільстві. Тут є виразні огріхи, що в них Коршак дає довільне і немарксівське коментування цитованих місць. Спинюся на двох прикладах.

К. Коршак пише:

“Нарешті виробництво, розподіл та обмін стільки тісно пов’язані поміж собою, що становлять нерозривну єдність”.

До цього місця він наводить цитату з Маркса (К критике. 1932, 31): “Певна форма виробництва зумовлює, отже певну форму споживання розподілу обміну й певні стосунки цих різних моментів один до одного”.

У чому різниця між твердженням К. Маркса й коментарем, поданим від К. Коршака?

К. Маркс пише про зумовленість формою виробництва форми споживання, розподілу, обміну. У Маркса мова мовиться про стосунки виробництва й обміну одне до одного. У К. Коршака мова йде про єдність, про ототожнення, але хіба можна поставити знак рівності між виробництвом, споживанням, розподілом та обміном?

Так само й щодо цитати з Ф. Енгельса на с. 49 та коментарю. Коментар каже про “деяку соціальну диференціацію” і не каже про яку саме диференціацію йде мова. Адже ж у Енгельса йде мова про “постійних ремісників родових громад”, що “роблять” “за рахунок цілого суспільства” і цією короткою формулою він їх виразно відокремлює від самостійних дрібних ремісників на пізніших стадіях суспільного розвитку, коли вони перестають робити “за рахунок цілого суспільства” і коли зрештою, “как мелкое крестьянское хозяйство, так и производство самостоятельных мелких ремесленников часть” починає “составлять базис

феодалного способу виробництва, частково ж, після його розпаду, продовжують існувати поряд з капіталістичним виробництвом” (1.131).

На с. 12 автор згадує про працю М. І. Зібера¹⁵ “Очерки первобытной экономической культуры” [Зібер, 1923] й кваліфікує її як марксистську. Чи справді, це є так? Некритичне ставлення до Зібера привело автора до того, що і в цитатах з Зібера К. Ю. Коршак звів за Зібером до купи факти, що стосуються до різних ступенів суспільного розвитку. Мова йде в К. Коршака (на с. 12–13) про “племінних старшин”, а тим часом, за Зібером, наводиться довідка про бірманського короля, що скуповує продукти в свого населення і перепродає їх за кордон. Це ж цілком різні доби, а для Зібера й характерне те, що він, використовуючи етнографічні матеріали, їх не розмежовує за формаціями й укладами.

Спинимось ще на одному моменті.

Ставлячи питання про походження трипільської кераміки, автор одкидає буржуазно-міграційні теорії [Ю. Тейшца ?], Е. Ф. Штерна¹⁶, В. Хвойки¹⁷ чи Чикаленка¹⁸, закидаючи їм, “ні про які внутрішні умовини трипільських громад, що викликали на певному щаблі розвитку появу мальованого посуду, згадані автори не кажуть” (с. 37).

К. Коршак накреслює шлях вивчення трипільської кераміки, як шлях хімічного аналізу матеріалу керамічних виробів та аналізу місцевих глин. “Взагалі ж, – пише він, – досліджуючи трипільську культуру, час відмовитися від безоглядного оперування самою лише порівняльно-типологічною методою й стати на єдино правильний шлях – дослідження соціально-економічних умов життя трипільських громад” (с. 29).

Це вірно й проти цього не можна нічого заперечити, але чому автор не використав тут безпосередньо прямих вказівок Ф. Енгельса?

Ф. Енгельс, ставлячи питання про розвиток гончарства, каже про перехід від одного ступеня розвитку до наступного, від останнього ступеня дикунства до нижчого ступеня варваризму і до цього додає довідку, що на певному ступені розвитку гончарство виникло з покриття плетених чи дерев’яних посудин глиною з метою зробити їх вогнетривкими. Отже тим самим наведене місце з Ф. Енгельса зазначає напрямок прийдешніх дослідів: з одного боку розв’язання питання про перехід від доби привласнення готових продуктів природи до доби варваризму, і з другого боку з’ясування форм посудин глиняно-дерев’яних, глиняно-плетених.

Проблема обміну – проблема шляхів. На питання про шляхи, на цьому питанні Коршак спинився в межах матеріалу, що був у його розпорядженні, але, – і це місце з Маркса й Енгельса, К. Ю. Коршак цитував, – проблема обміну на певній стадії – проблема племінних меж, кордонів.

На певній стадії обмін відбувається на межах племен. Оскільки племена жили в лісах і ліс був межею (*branny bor*), то й проблема обміну на певній стадії є проблема лісових меж, територіального поширення лісів, з’ясування між родами й племенами, й археологічний матеріал для цього є й його можна було використати.

Як би не ставитися до праці Д. Самоквасова¹⁹ “Северянская земля и северяне по городищам и могилам” [Самоквасов, 1908], але Д. Самоквасов (розуміється поза Енгельсом) торкнувся питання *branny bor*, як племінні межі, – отже, в Коршака були відправні точки для постановки питання про пункти для обміну на кордонах племінних меж.

Це одне, а друге: К. Коршак переважно оперує на археологічному матеріалі кам’яних ножів, сокир та кераміки, а археологічний матеріал про городища в нього цілком випав, тим

¹⁵ Микола Іванович Зібер (1844–1888) – український економіст і соціолог, філософ, громадський діяч, перший популяризатор економічного вчення К. Маркса в Росії і Україні [Сарбей, 2005].

¹⁶ Ернст Романович фон Штерн (1859–1924) – філолог, археолог [Кузьміщев, 2013].

¹⁷ Вікентій В’ячеславович Хвойка (1850–1914) – український археолог (чеського походження), музейний діяч [Колеснікова, 2007; 2008].

¹⁸ Левко Євгенович Чикаленко (1888–1965) – український археолог, викладач, суспільно-політичний діяч [Старовойтенко, 2009].

¹⁹ Дмитро Якович Самоквасов (1843–1911) – археолог, історик права, викладач [Голотвин, 2008; 2012].

часом саме цей матеріал і є один з найбільш “марксистських”. З цього треба починати й його саме й треба було розробляти.

Проблема обміну – проблема розвитку власності.

Рис. 9. Михайло Болтенко (1888–1959)
Fig. 9. Mykhailo Boltenko (1888–1959)

Це питання лишилося не висвітленим, а не висвітленим воно лишилося через недостатнє притягнення етнографічних матеріалів, конкретних матеріалів, що стосуються конкретних племен, що стоять на тому або ж тому ступені розвитку.

Мова йде про кам'яні ножі й сокири, мова йде про обмін на підставі археологічних матеріалів, мова йде про шліфовані кам'яні сокири, мова йде про вищий ступінь доби привласнення. Це є та стадія, що її переважно торкається К. Ю. Коршака. Це є стадія ловецько-рибальських родових громад на материнському праві заснованих громад.

Якщо це були ловецькі громади, то вони вели обмін не тільки щодо шліфованих кам'яних сокир, але й щодо хутрів, але ця тема не розроблена і не розроблена через те, що автор, використавши до певної міри етнографічний матеріал, зовсім обминув історичний, а історичний матеріал міг дати майже вичерпні дані, щоб скласти суцільну картину.

Проблема власності й обміну хутрами, розроблена на етнографічному матеріалі, дозволяє накреслити зміну стадій: власність на знаряддя ловецтва, власність на продукти ловецтва, власність на “ловища й перевесища”, власність на територію.

Енгельс і Маркс дають низку вказівок на розвиток власності, ставлячи його в зв'язок з розвитком розподілу праці і обмінати всього цього не можна було.

Я торкнувся тих хиб, недоглядів і прогалин не для того, щоб знижувати цінність роботи К. Ю. Коршака.

Остаточний розрив з буржуазною археологічною наукою, притягнення окрім використаних археологічних матеріалів ще матеріалів щодо городищ, а так само етнографічних та історичних матеріалів, чітка характеристика археологічних матеріалів за суспільно-виробничими взаєминами певних стадій родового суспільства, вичерплива постановка питання про обмін у зв'язку з розробкою питань про розподіл праці в первісному суспільстві, про розвиток власності, про соціальну диференціацію, – усе це надасть праці Коршака безперечної ваги, але і в тому вигляді, що ми її маємо зараз, як промоційну працю, вона свідчить про безперечних хист автора, здібність до самостійної наукової роботи, до критичної орієнтації, отже автор цілком заслуговує на ім'я наукового робітника [25 грудня 1932 р.] [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/2, арк. 8–10].

Після виступів офіційних опонентів на засіданні відбулося обговорення запропонованої до захисту роботи. Дійсний член ВУАК, співробітник Одеського археологічного музею М. Болтенко²⁰ (рис. 9), зазначив, що дослідження К. Коршака визнає цінним, автора – гідним самостійним науковим робітником, а також звернув увагу на важливість для повноцінного розкриття теми залучення археологічних матеріалів Півдня України.

П. Курінний висловив думку, що “робота Коршака стала на обговорення ВУАК в дуже відповідальний момент, в час, коли археологія, як частина єдиної марксо-ленінської науки історії матеріальної культури стає на революційне зняття своєї попередньої спадщини

²⁰ Михайло Федорович Болтенко (1888–1959) – український археолог, музейний діяч, педагог [Пам'яті..., 1959; Славин, 1960; Карышковский, 1960; Петренко, 1989; Клейман, 2000; Колесниченко, Полищук, 2009].

буржуазної археології та до розроблення по новому проблем початкової історії суспільства. І тема, що над нею працював Коршак, і спосіб в який він опанував матеріал, його концептував, є своєчасний, актуальний, виконаний сумлінно, відповідно до основних засад марксизму ленінізму”.

Недоліки, зазначені опонентами, на думку П. Курінного, легко можна усунути при остаточному коректурному виправленні роботи. Не заперечуючи основні позитивні моменти промоційної роботи, П. Курінний наголосив на двох основних “огріхах”, які автор мав взяти до уваги і врахувати у подальшій роботі: “перший огріх автора – невірна побудова роботи. В першій частині її ми маємо хорошу, літературно-глибоку критику буржуазних концепцій щодо обміну. Частина ця показує глибоке опанування матеріалу, викриває авторське кредо. Друга частина – факти, що автор наводить в ствердження існування обміну в первісному суспільстві. Подаючи їх автор цілковито довіряє старим буржуазним вченим та їхнім визначенням матеріалів і на цьому будує частину своїх висновків. А тим часом багато цих визначень не заслуговують на довіру. Другий огріх автора це те, що він органічно не зв’язав обох частин роботи. Коли в першій він влучний критик буржуазних концепцій, то в другій він потрапляє в полон цих концепцій, беручи факти, з рук буржуазних дослідників з готовими методами використання даних на користь буржуазних завдань археології, він разом із “фактами” заносить на свої сторінки і висновки, тим самим підписуючись під усіма тими теоріями та “теоріями”, що на підставі формально-класифікаційного та типологічного метод освітлюють процес розвитку суспільства, як процес міграцій культур і різних напрямків, зокрема, з Надбалтики тощо. Авторкові, що в першій частині так вірно критично розкрив істоту цих побудов, не личить припускати такий відрив теорії від практики дослідження” [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/2, арк. 1–13в.].

Після закінчення дискусії слово було надане К. Коршаку для відповіді на зауваження. У протоколі засідання зазначено:

“Автор визнає свою помилку в тому, що, пояснюючи сліди зносин Волині з Наддніпряниною він спинився лише на типах знаряддя та матеріалі, вжитому для його вироблення, і не взяв до уваги соціально-економічних умовин, що створювали ґрунт для виникнення обміну. На закид Козубовського про велику довіру О. О. Бобринському й припущення, що всі Наддніпрянські вироби занесено ніби з Волині, хоча кремінні родовища є й на Побужжі, доповідач відповідає, що до Бобринського він справді поставився не критично. Проте зазначає, що матеріал для кремінних виробів з Юрової гори вважає за занесений не з Волині, а десь “із далека”, невідомо звідки.

Цілком погоджується, що до методологічних засад В. Городцова треба ставитися критичніше. Визнає, що невдало висловився, говорячи про “типологічну подібність” Закавказької мікролітичної обсидіанової індустрії до мікролітичної індустрії України. Далі доповідач зазначає, що беручи факти в проф. В. Данилевича, він зовсім не поділяє його міграційних расових та еволюційних теорій. Визнає свою провину в тому, що цього не зазначив у своїй роботі. Це однаковою мірою стосується й інших “авторитетів”, що про них говорить т. Козубовський, а також і П. П. Курінний, зокрема, доповідач підкреслює, що він в своїй роботі не визнає міграції культур, як йому закидає П. П. Курінний.

На закиди офіційного опонента В. П. Петрова про немарксівське коментування цитованих із Маркса місць, а також про те, що автор ніби ототожнює виробництво, розподіл та обмін, ставить між ними знак рівності, – доповідач відповідає, що він не ототожнює й не ставить знака рівності, він лише вказує на єдність вказаних моментів, а єдність – це ж не тотожність. У Маркса є виразні вказівки на те, що виробництво, розподіл та обмін становлять частини цілого, відміни внутрі єдності (Вступ до критики політичної економії, розділ про виробництво, розподіл та обмін).

На зауваження опонента про те, що, говорячи про деяку соціальну диференціацію всередині розвинутих родових громад (за неоліту) автор не зазначив, про яку диференціацію йде мова, – доповідач відповідає, що в його є вказівки на те, що можливо вже тоді почали

виділятися групи досвідчених людей, які краще за інших уміли виготовлювати різні знаряддя та посуд. Наврядче можна точніше визначити соціальне становище цих неолітичних майстрів, бо про існування ремісників, хоча б на зразок індуських, автор не зважувався говорити. Індуська громада – це вища стадія розвитку родового ладу (див. чернетки листа Маркса до Засулич). В ній існує постійний поділ праці. В неолітичних же громадах, як зазначає Енгельс, розподіл міг бути лише тимчасовим, отже й постійні ремісники навряд чи могли існувати.

Та не говорить про них і Енгельс: згадуючи при цій нагоді ремісників індуських громад, він підкреслює лише те, що подібно до них, мабуть, і давні майстри пізнішого періоду кам'яного віку працювали за “рахунок цілого суспільства”. Отже всі міркування опонента про дрібних ремісників, як про базу феодального способу виробництва тощо, б'ють мимо цілі.

Далі доповідач зазначає, що працю Зібера він не кваліфікує як марксівську, а лише зазначає, що Зібер зробив спробу за Марксовою схемою проаналізувати відомий йому етнографічний матеріал. Доповідач визнає свою помилку з погляду марксо-ленінської науки.

Питання про виникнення гончарства доповідач не порушував тому, що воно не стосується його теми безпосередньо. З тієї ж причини він не розробив докладно й питання про розвиток власності (хоча й зв'язав його з обміном). Ще менше стосуються теми дані Самоквасова про сіверянські городища, про *branny bor*, історичні відомості про обмін хутрами тощо, бо автор мав на меті дати деякі відомості про зародки обміну в первісному суспільстві на Україні, а не цілу історію обміну. Всі ж факти, що їх згадує опонент, стосуються розвинутої форми обміну і до того вже здебільшого часів розпаду родового ладу, ба навіть пізніших. Ці відомості можна б було використати щонайбільше як аналогії, а не як основний матеріал. Ось чому вони й не потрапили на сторінки доповіді” [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/2, арк. 1зв.–2].

Наприкінці засідання присутні науковці прийняли наступну резолюцію щодо захисту промоційної роботи К. Коршака:

“Пленарне засідання ВУАК разом з Археологічним музеєм ВУАН, з доручення Бюро історичного циклу ВУАН заслухавши та обміркувавши доповідь аспіранта Археологічного музею ВУАН К. Ю. Коршака, рецензії офіційно призначених від Бюро історичного циклу II-го відділу ВУАН опонентів – тов. голови ВУАК Козубовського та дійсного члена Етнографічної комісії ВУАН В. П. Петрова, критичні виступи проф. Болтенка, Курінного, Козловської, ухвалює:

Роботу Коршака “До питання про зародки обміну в первісному суспільстві на Україні” вважати за виконану добре на засадах Марксо-Ленінової методології.

Відзначити такі хиби та недогляди дослідження:

1. Неорганічне поєднання марксо-ленінської теорії з практикою, що виявилось в недосить критичній оцінці висновків буржуазних дослідників в другій частині роботи.

2. Недосить ясне коментування текстів класиків марксизму.

3. Недостатньо критичне ставлення до праці М. Зібера і не критичне перенесення фактів до своєї роботи.

4. Не використання матеріалу з дослідів на території Півдня України.

Відзначити, що для виконання промоційної роботи автор використав марксистську та буржуазну – закордонну й російську – літературу. Це на тлі попередніх робіт авторових свідчить про задовільне критичне опанування літературного матеріалу, що стосується теми, та методів використання його.

Відзначити, що автор дав перше задовільне зведення літературного матеріалу, що стосується зародків обміну на терені УСРР в первісному суспільстві.

На підставі вищезгаданого пленум ВУАК вважає, беручи до уваги життєвий, робітничий та науковий стаж Коршака, актуальність теми, відповідність основних положень роботи засадам марксо-ленінської методології, значні позитивні показники в опануванні дослідними методами й матеріалами та літературну обізнаність авторову,

наявність належного стажу громадської радянської роботи, закінчення аспірантського стажу та практики при Археологічному музеї ВУАН, автора Коршака визнати гідним звання самостійного наукового робітника – доцента в галузі історії матеріальної культури.

Про надання зазначеного звання піднести клопотання встановленим порядком перед Президією II-го Відділу ВУАН та Сектором науки НКО УСРР.

Заступник голови ВУАК Козубовський
Вчений секретар Курінний”
[ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3667/2, арк. 2 зв.].

Архівні матеріали, які збереглися в особовому фонді К. Коршака у НА ІА НАНУ, а також його особова справа у ЦДАВО України не містять інформації щодо затвердження Президією ВУАН резолюції. Проте з 1933 р., як вже зазначалося, К. Коршак обійняв посаду наукового співробітника СІМК. Це дає змогу припустити, що у колі археологів-професіоналів він був визнаний як кваліфікований самостійний дослідник.

Наявні тези промоційної роботи К. Коршака, на жаль, не можуть бути підставою для аналізу вичерпності залучення дослідником археологічних першоджерел. Проте схвальні відгуки опонентів (“свої обґрунтування автор спирає на конкретний археологічний матеріал, що йому був приступний безпосередньо в найбільших на Україні фондах”, “промоційна робота К. Ю. Коршака ... є одна з перших спроб опрацювати й звести накопичений археологічний матеріал у певну й суцільну картину...”) дають змогу припустити, що запропоноване до захисту дослідження містило узагальнюючу інформацію щодо більшості археологічних матеріалів доби неоліту–бронзи, відомих на початок 1930-х рр., котрі стали підставою для побудови історичних висновків у межах т. зв. “марксо-ленінської” методології.

Матеріали захисту К. Коршака яскраво відображають методологічну дискусію першої половини 1930-х рр. Кінець 1929 р. – 1930 р. стали початком розгрому попередньої позитивістської методології, розпочався новий період в історії археології, головною рисою якого стала її гранична політизованість. “Великий перелом” у археології знайшов відображення в уславленні “маррізму”, розгромних дискусіях, репресіях проти наукової інтелігенції тощо. Обов’язковим атрибутом науки періоду тоталітаризму було створення у межах кожної наукової дисципліни агресивної історіографічної концепції, яка мала надати дисципліні нове, передовсім, однобічне висвітлення, продиктоване ідеологією тоталітарної держави. У археології подібну агресивну концепцію створив В. Равдонікас²¹. Суть її зводилась до того, що до 1930 р. археологічна наука на теренах СРСР була відсталою, а перші теоретичні узагальнення з’явилися лише внаслідок експансії марксизму на межі 1930-х рр. [Платонова, 2010].

Показово, що вже у 1930–1931 рр. у виданні ВУАК “Хроніка археології та мистецтва” були надруковані повідомлення “До питання про методологічну перебудову вивчення археології” [К. Т., 1930] та “До питання про методологічну перебудову студій з археології” [К. Т., 1931] за підписом К. Т. (ймовірно, Козубовський Теодосій), у яких йшлося про спеціальне засідання Соціологічної секції комакадемії у Москві 4 листопада 1929 р. і дискусію з приводу перебудови методологічних засад у археологічних дослідженнях; зазначалося, що “вимоги пролетарської науки щодо методологічної перебудови за останніх часів стали й перед археологією. Можна відзначити усвідомлену потребу активних робітників в галузі археології до переходу в археологічних дослідженнях до методи діалектичного матеріалізму... Археологія має право існувати тільки тоді, коли поставить собі завдання відновити за пам’ятками культури громадсько-економічні формації... За останніх часів через захоплення систематикою в археології вироблено величезну кількість культур, які треба без жалю узагальнити за принципом соціально-господарчої єдності” [К. Т., 1930, с. 75–76].

Запровадження нової марксистської методології й одночасно агресивної історіографічної концепції щодо робіт археологів-попередників в УСРР знайшло відображення у статті

²¹ Владислав Йосипович Равдонікас (1894–1976) – радянський археолог, член-кореспондент АН СРСР (1946) [Клейн, 2010]. Зазначена історіографічна концепція була викладена у роботі В. Равдонікаса “За марксистську історію матеріальної культури” [Равдонікас, 1930].

В. Козловської *“Нові напрями в археологічній роботі Всеукраїнського комітету ВУАН у 1931 році”*, у якій зазначалося, що *“порівнюючи з минулим 1930 роком... в напрямках археологічної праці ВУАК-у відбувається певний злам – спроба переходу на нові рейки науково-дослідної роботи, розпочалася боротьба із старими методами буржуазної передреволюційної роботи, перебудовування дослідів на засадах Марксо-Ленінової науки. Насамперед цей злам позначається на методологічному фронті... розпочато боротьбу з різними напрями ми буржуазної науки, наприклад, з типологічним методом, еkleктизмом, виходячи з засад марксо-ленінської науки”* [В. К., 1932].

Боротьба за встановлення марксистських засад археологічного дослідження, впровадження “маррізму”/яфетидології, критика з тв. “буржуазно-національних” вчених яскраво висвітлені у документах, пов’язаних із захистом К. Коршака: виступах опонентів, дискусії на засіданні, повідомленнях про подію. У замітці про захист, яка готувалася до періодичного видання ВУАК, наголошувалося, що робота К. Коршака являла спробу опрацювати *“по-новому, на нових методологічних засадах”* та звести накопичений археологічний матеріал у певну суспільну картину згідно зі *“вказівками Маркса та Енгельса про зародки обміну в первісному суспільстві, що досі подавався старими буржуазними археологами як безконечне нагромадження сирого матеріалу без будь-яких соціологічних висновків”* [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 490, арк. 13]. Водночас Ф. Козубовський наголошував, що К. Коршак некритично ставиться до робіт В. Данилевича та інших *“авторитетів”*, *“живих свідків”*, українських археологів.

Розпочата у 1930 р. на теренах УСРР критика попередніх здобутків швидко прийняла форми репресивних дій проти наукової інтелігенції, вже у 1933 р. були висунуті вимоги *“необхідності чисток і змін”* у системі ВУАН. Тоталітарна ідеологія вимагала *“оздоровлення історичної ділянки ВУАН”*, бо, *“з усіх ділянок наукової роботи історичний цикл був самим небезпечнішим місцем в ВУАН”*. У документі *“За оздоровлення історичного циклу ВУАН”* серед *“ненадійних”* працівників історичного циклу зазначені *“численна нацдемівсько-петлюрівська “школа” грушевлянців”* та *“шкідники археологічного фронту – Козловська, Новицький²², Курінний, Ткаченко²³ і їх “зміна”, котрі були оголошені “клясовими ворогами”* [НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 487, арк. 18].

У 1934 р. з точки зору *“будівничих нової марксистської археології”* Академія наук УСРР стала осередком націоналістичних і великодержавницьких буржуазних елементів. У передмові до *“Записок Інституту історії матеріальної культури ВУАН”²⁴* зазначалося, що: *“Археологічний комітет, Етнографічна комісія, Кабінет етнології та антропології, кафедра предісторії, культурно-історична комісія – ось ті найголовніші осередки, в яких довгими роками культивувалися найрізноманітніші антимарксистські “теорії”, “школи” і напрямики. Усю зовнішню різноманітність роботи цих ультрабуржуазних, націонал-шовіністських організацій об’єднувала одна провідна лінія – орієнтація на “культурну Західну Європу” на буржуазну науку і уникання від радянських проблем, від пов’язання роботи тих установ з задачами і проблемами соціалістичного будівництва СРСР [...] не відважаючись на відверту пропаганду ворожих пролетаріатові буржуазних фашистських концепцій, буржуазні вчені, що посідали провідні місця в цілому ряді установ ВУАН, ці антимарксистські, антиленінські, антисталінські концепції протягали в радянську науку і використовували для цього видання ВУАН, як свою трибуну... Приблизно з початку 1933 року починається наступ на ворожі буржуазні концепції в ВУАН, на буржуазно-націоналістичну археологію, етнографію, антропологію тощо. Ця робота почала особливо успішно розгортатись в зв’язку з чисткою парт-*

²² Олекса Петрович Новицький (1862–1934) – український мистецтвознавець, музейний діяч, академік ВУАН (1922) [Бонь, 2004].

²³ Микола Михайлович Ткаченко (1893–1965) – український історик, археограф, архівіст, джерелознавець, літературознавець [Білокінь, 1996].

²⁴ ПМК, створений 1934 р. на базі СІМК, був правонаступником ВУАК.

організації ВУАН з викриттям й очищенням ВУАН від того контрреволюційного кубла, яке собі звили в стінах Академії закордонні контрреволюційні агенти...” [НА ІА НАНУ, ф. 10, спр. 17].

Кирилу Коршаку, на відміну від В. Козловської та П. Курінного, враховуючи молодий вік, вдалося уникнути ідеологічної чистки ВУАН, безкровних репресій та арештів 1933–1934 рр. Але у 1937 р. тоталітарна система продовжила планомірне фізичне винищення наукової інтелігенції УСРР. К. Коршак був розстріляний 22 грудня 1937 р., С. Магура – 8 січня 1938 р., Ф. Козубовський – 2 вересня 1938 р.

Таким чином, архівні матеріали, пов’язані із захистом промоційної праці К. Ю. Коршака, свідчать про складну ситуацію в археології та історичній науці в цілому, яка склалася на початку 1930-х рр. Дискусія щодо методологічних підходів та проблематики археологічних досліджень, яка мала на меті зміну позитивістської парадигми марксистською (“марксо-ленінською”), знайшла своє відображення не лише у відмові від попередніх здобутків поколінь вчених, але й була використана радянською владою для впровадження і поширення репресивної політики (від морального цькування до фізичного винищення) щодо української національної інтелектуальної спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

Алпатов В. М.

1993 Марр, марризм и сталинизм // *Философские исследования*. – № 4. – С. 271–288.

Андреев В. М.

2012 Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого. – Дніпропетровськ. – 476 с.

Белозерова И. В., Кузьминых С. В., Сафонов И. Е.

2011 Жизненный путь Василия Алексеевича Городцова (к 150-летию со дня рождения) // *Российский археологический ежегодник*. – № 1. – С. 472–510.

Білокінь С. І.

1996 Київська школа акад. М. С. Грушевського: Олексій Баранович, Микола Ткаченко // *УГЖ*. – № 5. – С. 108–131.

Білокінь С. І.

2013 Масовий терор як засіб державного управління в СРСР 1917–1941. – Т. 2. – К. – 1065 с.

Бонь О. І.

2004 Академік Олекса Петрович Новицький: наукова та громадська діяльність. – К. – 219 с.

В. К. [Козловська В.]

1932 Нові напрямки в археологічній роботі Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН у 1931 р. // *Україна : Науковий двохмісячник українознавства*. – Кн. 1–2. – С. 193.

Відейко М. Ю.

2004 Коршак Кирило Юхимович // *Енциклопедія Трипільської цивілізації: У 2-х т.* – Т. 2. – К. – С. 251.

Голотвин А. Н.

2008 Д. Я. Самоквасов и его вклад в отечественную археологию // *Труды II (XVIII) Всероссийского археологического съезда в Суздале*. – М. – Т. III. – С. 206–209.

2012 К 100-летию со дня смерти Д. Я. Самоквасова // *Российская археология*. – № 2. – С. 156–163.

Гомоляко А. О.

2013 Науково-педагогічна діяльність Василя Данилевича. – Ніжин. – 164 с.

Горохівський П.

2012 П. П. Курінний – історик, археолог, один з видатних організаторів пам’яткоохоронної справи в Україні у 20–30-х роках ХХ ст. // *Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя*. – Умань. – С. 331–339.

Данилевич В. Ю.

1925 Археологічна минушина Київщини. – К. – 169 с. – (Збірник Історико-філологічного товариства. – № 35).

Елесина Е. А.

- 2011 Среднее Поднепровье в археологических исследованиях А. А. Бобринского (по материалам раскопок конца 1870–1910-х гг.) // История археологии: личности и школы. – К. ; СПб. – С. 150–156.

Зибер Н. И.

- 1923 Очерки первобытной экономической культуры. – Одесса. – 412 с.

К. Т.

- 1930 До питання про методологічну перебудову вивчення археології // Хроніка археології та мистецтва. – Ч. 2. – С. 75–76.

К. Т.

- 1931 До питання про методологічну перебудову студій з археології. II // Хроніка археології та мистецтва. – Ч. 3. – С. 73–77.

Карышковский П. О.

- 1960 Некролог М. Ф. Болтенко // Советская археология. – № 1. – С. 323.

Клейман И. Б.

- 2000 В начале славных дел (М. Ф. Болтенко и раскопки в Аккермане в 1912 г.) // Stratum Plus. – № 3. – С. 85–87.

Клейн Л. С.

- 2010 Красный демон археологии. Сага о Равдоникасе // Краеугольный камень. Археология, история, искусство, культура России и сопредельных стран: В 2 т. – Т. 1. – М. – С. 372–385.

Колесниченко А. Н., Полищук Л. Ю.

- 2009 Михаил Федорович Болтенко (1888–1959) // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Вып. 9. – С. 319–320.

Колеснікова В. А.

- 2007 Вікентій (Чеслав) Хвойка. Сторінки наукової біографії. – К. – 192 с.

- 2008 Сторінки життя Вікентія Хвойки. – К. – 76 с.

Кот С.

- 2005 Курінний Петро Петрович // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-красназничому русі України: біографічний довідник. – Ч. I. – К. – С. 309–312.

Кузьминых С. В., Белозерова И. В.

- 2012 Русская археология на переломе эпох: В. А. Городцов в 1920-е гг. // Евразийский археолого-историографический сборник. К 60-летию Сергея Владимировича Кузьминых. – Спб.; Красноярск. – С. 131–153.

Кузьмищев О. Г.

- 2013 Е. Р. фон Штерн у вітчизняній історіографії // Археологія. – № 4. – С. 121–130.

Латуха Т.

- 1994 Наукова та суспільна діяльність археолога В. Є. Козловської // Проблеми збереження та відродження пам'яток історії та культури: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Білоцерківського державного красназничого музею. – Біла Церква. – С. 62–64.

Лисенко І. М.

- 2008 Коршак Кирило Юхимович: [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю. – К. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Korshak_K (останній перегляд: 15-06-2014).

- 2002 Як спалах метеора (О. Лан) // Поезії видіння осяйне. – К. – С. 82–89.

Ляшко С.

- 2004 Валерія Козловська // Енциклопедія Трипільської цивілізації: У 2-х т. – К. – С. 227.

Макаренко Д. Є.

- 2006 Шлях до храму. Науково-історичне есе. – К. – 128 с.

Маньковська Р.

- 2000 Підготовка кадрів музейних працівників (20-ті рр. ХХ ст.) // Вісник. Загальнодержавний бюлетень Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – № 2(6). – С. 11–17.

Маньковська Р. В.

- 1998 Ф. А. Козубовський – директор Інституту історії матеріальної культури Всеукраїнської Академії Наук // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 3. – С. 189–196.

Михайленко О., Лошицький О.

- 1997 Належить до негайного виконання : Слідча справа Кирила Коршака // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – № 1/2 (4/5). – С. 285–293.

НА ІА НАНУ (Науковий архів Інституту археології НАН України)

- Ф. ВУАК. – Спр. 487. – 49 арк.
Ф. ВУАК. – Спр. 490. – 92 арк.
Ф. 10 (Курінний П. П.). – Спр. 17. – 265 арк.
Ф. 13 (Коршак К. Ю.). – Спр. 13(15). – 6 арк.

Німенко Н. А.

- 2002 Велет українознавства (до 125-річчя від дня народження Миколи Омеляновича Макаренка) // Сумська старовина. – №. X. – С. 5–25.
2005 З когорти першовідкривачів (Сильвестр Магура – вихованець школи проф. М. Макаренка) // Наукові праці історичного факультету. – Запоріжжя. – Вип. 19. – С. 403–409.

Новицька М.

- Тези виступу на захисті промоційної роботи “Гаптарські майстерні на Україні середини ХVIII ст. Ігуменя Елена” // Студії мистецтвознавчі. – Ч. 3(11). – С. 107–113.

Павлова В.

- 2007 Сторінки життя Валерії Козловської // Археологія. – № 4. – С. 70–83.

Пам'яті...

- 1959 Пам'яті М. Ф. Болтенка // Матеріали по археології Північного Причорномор'я. – Одеса. – Вип. 2. – С. 197–198.

Пекарська Л. В.

- 2009 Петро Курінний: повернення із забуття // Національному музею історії України – 110. – Ч. 2. – К. – С. 94–105.

Петренко В. Г.

- 1989 Михаил Федорович Болтенко // 150 лет Одесскому обществу истории и древностей 1839–1989. – Одесса. – С. 41–43.

Платонова Н. И.

- 2010 История археологической мысли в России. Вторая половина XIX – первая треть XX века. – СПб. – 316 с.

Поліщук В.

- 1997 “Я бачу ціль, хоча й дійти не можу...”. До 100-річчя з дня народження поета О. Лана (К. Ю. Коршака) // О. Лан. Вибрані поезії. – Черкаси. – С. 3–18.

Пошивайло А. Н.

- 2010 А. А. Бобринский: ученый и человек // Древнее гончарство: итоги и перспективы изучения. – М. – С. 35–41.

Равдоникас В. И.

- 1930 За марксистскую историю материальной культуры. – Ленинград. – 94 с. – (ИГАИМК. – Т. 7. – Вып. III–IV).

Різниченко...

- 1983 Різниченко Володимир Васильович // Українська радянська енциклопедія: в 12 т. – Т. 9. – 2-е вид. – К. – С. 391
1986 Різниченко Володимир Васильович // Український радянський енциклопедичний словник / редкол. А. В. Кудрицький (відп. ред.). – Т. 3. – 2-ге вид. – К. – С. 103).

Самоквасов Д.

1908 Северянская земля и северяне по городищам и могилам. – М. – 119 с.

Сарбей В. Г.

2005 Зібер Микола Іванович : [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3 : Е–Й. – К. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Ziber_M (останній перегляд: 10-06-2014).

Славин Л. М.

1960 Михаил Федорович Болтенко // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. – 10. – С. 144–146.

Старовойтенко І.

2009 Євген Чикаленко: людина на тлі епохи. – К. – 544 с.

Студенець Н.

2005 Марія Новицька. Життєвий шлях і наукова діяльність (до 110-річчя з дня народження) // Студії мистецтвознавчі. – Ч. 3(11). – С. 103–106.

Тихонов І. Л.

2004 Последний председатель Императорской археологической комиссии граф А. А. Бобринский // Невский археолого-историографический сборник. – СПб. – С. 95–117.

Уривок з промоційної...

2005 Уривок з промоційної праці М. Новицької “Гаптарські майстерні на Україні середини XVIII ст.” // Студії мистецтвознавчі. – К. – Ч. 3(11). – С. 114–122.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

Ф. 166. – Оп. 12. – Спр. 3667/1–2. – 37 арк.

Шовкопляс Г. М.

1992 Сильвестр Сильвестрович Магура (1897–1937) // Археологія. – № 1. – С. 109–115.

Шовкопляс І. Г.

1975 До 75-річчя від дня народження Ф. А. Козубовського // УІЖ. – № 8. – С. 125–126.

Юренко С.

2005 Магура Сильвестр Сильвестрович // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України : біографічний довідник. – Ч. II. – К. – С. 3–8.

Юркова О.

2003 Козубовський Федір Андрійович // Українські історики ХХ століття. Бібліографічний довідник. – К.-Львів. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 141–142.

2010 Наукова атестація істориків в Україні : нормативна база та особливості захисту дисертацій (друга половина 1920-х–1941 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. – Вип. 19. – Ч. 2. – С. 137–153.

Яненко А. С., Тарнавська С. В.

2012 Підготовка та підвищення кваліфікації археологічних кадрів при музеях УСРР (1920-ті – початок 1930-х років) // Сіверщина в історії України. – Вип. 5. – С. 363–367.

Anna YANENKO

DEFENCE OF PROMOTION THESIS “TOWARD ORIGIN OF EXCHANGE IN PRIMITIVE SOCIETY IN UKRAINE” BY KYRYLO KORSHAK WITHIN THE CONTEXT OF METHODOLOGICAL DEBATES IN THE FIRST HALF OF THE 1930s

In the article the material of defence of promotion thesis “Toward origin of exchange in primitive society in Ukraine” by Kyrylo Korshak is introduced for scientific use. Applicant’s and official opponents’ speeches as well as a scientific discussion about the thesis are analyzed within the context of methodological debates in the first half of the 1930s concerning methodical approaches and agendas of archaeological research, which purpose was replacement of positivism platform by Marxist-Leninist.